

УДК 1(091)

М. В. Сінельнікова
кандидат філософських наук, доцент,
доцент кафедри філософії
Національного університету «Львівська політехніка»

СТРАХ СМЕРТІ ТА МОЖЛИВОСТІ ЙОГО ПОДОЛАННЯ У ФІЛОСОФІЇ ЕПІКУРА

*Бог не вселяє страху, смерть не лякає,
блага легко досягнути, зло легко перетерпіти.*
Епікур

Колиска гойдається над безоднею. Заглушаючи шепіт натхнених забобнів, здоровий глузд говорить нам, що життя – це тільки щілинка слабого світла між двома ідеально чорними вічностями. Різниця в їх чорноті немає ніякої, але в безодню переджиттєвої нам властиво вдивлятися з меншим сум'яттям, ніж в ту, в яку ми летимо зі швидкістю чотирьох тисяч п'ятисот ударів серця в годину. Нас може заспокоювати лише те, що два стани небуття – до нашого народження і після нашої смерті – абсолютно однакові, але ми все ж так більше боїмося другої чорної вічності і так мало думаємо про першу [7, с. 124]. Так поетично В. Набоков змальовував один з одвічних страхів людини, страх перед смертю.

Проблема страху як найважливішого модусу існування людини, організації її внутрішнього духовного світу сягає своїм корінням до самих перших спроб осмислення людьми свого призначення у світі. Практично всі філософські школи і напрямки, так чи інакше, розглядали страх у рамках відповідних світоглядних систем. У певному сенсі страх завжди був в центрі будь-якої справжньої філософії, якщо погодитися з тим, що філософія народжується з невпевненості людини щодо свого походження і своєї долі. Таким чином, дослідження філософського сенсу явища страху могло б бути пов'язане з усією історією людства.

Осяяння багатьох великих мислителів і письменників різних епох допомагають нам вертатися зі страхом смерті і надати сенс нашому життю. Серед них почесне місце належить античному філософу Епікуру, який щосили намагався позбавити людину від її одвічних страхів: перед Богами, перед природними явищами і, звісно, перед смертю. Тому метою даної статті є дослідження феномену смерті у філософії Епікура, крізь призму основних мотивів його творчості, таких як фізика, логіка, етика та можливостей досягнення щастя і задоволення, як еквівалентів, які допомагають людині позбутися від усіх її страхів та тривог.

Подібні проблеми у філософії Епікура вивчало багато вітчизняних та зарубіжних мислителів, які і закладали фундамент критичного аналізу проблем епікуреїзму. Особливе місце серед них варто відвести працям Г. Гегеля, А. Гусейнова, І. Канта, О. Лосева, Г. Майорова, Б. Рассела. Також відгуки епікуреїзму можна виявити у філософії Л. Валли, П. Гассенді, М. Монтеня, К. Поппера, Ж.-П. Сартра, А. Шопенгауера. Однак варто відзначити, що на сьогоднішній день немає жодного твору, який би охоплював всі відомі праці Епікура і його послідовників. Найбільш повне і, одночасно, критичне викладення епікуреїзму можна знайти хіба що в роботах Г. Узенера.

Загалом вчення Епікура набуло неабиякої популярності ще за життя філософа. Його послідовники навіть створили свою школу, яка наскільки можна судити, була громадою друзів-однодумців, спаяних філософсько-життєвими цілями. Вона ґрунтувалася на філософії Епікура і шануванні його особистості. Цю школу, як влучно зауважує Т. Гончарова, «можна навіть назвати філософською сектою. Адже її не відвідували, в неї йшли, подібно до того як в християнську еру йшли в монастирі» [2, с. 38]. Справді епікурейська громада найбільше в історії філософії відзначилася тривалістю свого існування та надзвичайною відданістю ідеям свого вчителя, як і йому самому.

Почнемо з основних людських страхів, які намагався здолати Епікур. Першим у списку філософа стояв страх

перед природними явищами, які, на його думку, долаються знаннями з атомістичної фізики, космології та астрономії, що дають їм цілком логічне пояснення. Так у філософії Епікура своє друге народження отримує атомізм Левкіппа і Демокріта, доповнений, проте низкою оригінальних думок. Зокрема Епікур наділяє свої атоми здатністю самовільного відхилення, яку він розглядає за аналогією до внутрішнього вольового акту людини. Тобто, атомам притаманна своєрідна «свобода волі», яка і визначається філософом як «необхідність їх відхилення» [див. 3, с. 213]. Ця ідея дала можливість Епікурові позбутися ідеї фаталізму, адже мимовільність атомного відхилення і є те, що ми називаємо природною випадковістю.

З цього аничний мислитель робить висновок про те, що «у необхідності немає ніякої необхідності!» [див. 3, с. 214]. Таким чином, Епікур вперше в історії філософської думки висуває ідею об'єктивної випадковості, що мала на меті звільнити людей від почуття приреченості і привести до одного з найважливіших понять етики – поняття свободи. Людина має свободу вибору, що не тільки не суперечить вченню Епікура про матеріальність світу та його закономірність, але виступає одним із проявів цих закономірностей.

Так Епікур створює надійну передумову для побудови своєї етики, основним принципом якої стає гедонізм, що полягає в задоволенні природних потреб і в досягненні душевної рівноваги – спокою душі (атараксії), а тим самим і щастя (евдемонії). Ці моральні вимоги вважаються природними, як наслідок виявлення сутності людини. Загалом Епікур розділяє людські бажання на природні і необхідні, які потрібно задовольняти, а від усіх інших потрібно позбавлятися, бо вони можуть викликати сум'яття і занепокоєння.

Природні, але не необхідні бажання треба задовольняти помірковано, адже задоволення має свою межу. Дійсно тривалими і міцними, з точки зору Епікура, можуть бути тільки духовні насолоди і блага, наприклад дружба чи знання. Вища форма блаженства, на думку мислителя, це стан повного душевного спокою, незворушності, відчуженості від усіх проблем цього світу, тобто атараксія, яка дещо віддає аскетизмом, бо тут наполягається на максимальному обмеженні списку необхідних потреб, задоволення яких і дозволяє досягти блаженства. Яке, у свою чергу, потребує вибору, що не неможливий без міркування і розуміння. Однак розум потрібен лише для того, щоб вдало вибирати між задоволеннями, які необхідно підкорити розуму адже «неможливо жити приємно, не живучи розумно і справедливо, так само неможливо жити розумно і справедливо, не живучи приємно» [6, с. 87].

Таким чином, Епікур розумів блаженне життя гедоністично, адже досконала людина не страждає, а втішається. Можна сказати, що мета життя за Епікуром – це саме життя у всіх його проявах, а пізнання і філософія – шлях до отримання найбільшого задоволення від нього. Так в епікуреїзмі гедонізм переплітається з культурою життя, яке стає для людини єдиним благом. Проте ніколи не варто забувати, що це щастя і благо – обмежене й нетривале. І на відміну від вічної природи, яка постійно відроджується, людське життя – це лише незначний епізод, тому не варто витрачати його на сумнівні страхи та марні ілюзії.

Наступний страх, який прагне здолати Епікур, це страх перед Богами. На думку філософа, існує безліч населених планет, подібних до Землі. Боги живуть в космічному

просторі між ними і зовсім не цікавляться життям природи і справами людей. Як зазначає Епікур, «перебуваючи в блаженному спокої, вони не переймаються долею людей, ні про що не турбуються й нічого не роблять» [див. 5, с. 86]. Тому їх і не варто боятися.

Також Епікур замислюється над одвічною дилемою релігії: про існування богів та їхнє відношення до існування страждання та зла у світі. Адже якщо припустити, що Боги, наприклад, «не можуть знищити страждання у світі, тоді це не боги. Якщо можуть, але не хочуть – тоді вони недосконалі, що також не личить богам. А якщо вони можуть і хочуть – тоді чому досі цього не зробили?» [1, с. 56]. Подібні аргументи пізніше стануть провідними в середньовічних спробах виправдати існування зла у світі та у спробах виправдати Бога за його існування, але вже християнського.

Але Епікур знаходить своє «виправдання» подібній «бездіяльності», адже «якби боги слухали молитви людей, то дуже надається перевага перед задоволенням, оскільки люди бажають забагато зла одне одному» [1, с. 64]. Так він заперечував загальноприйняте твердження про те, що Бог карає злих і винагороджує добрих. Навпаки, на думку Епікура, Богом зовсім немає до цього діла, оскільки лише людина відповідальна за все добро і зло, що відбувається як з нею самою, так і з усім світом. Таким чином людина, як констатує античний мислитель, єдина істота, яка володіє здатністю відчувати, а її почуття складають основний критерій моралі.

Філософ проголошує, що все хороше, що відбувається з людьми, бере свій початок із задоволення або болю. Адже все, що заподіє біль – погано, як і все, що приносить задоволення – добре. Його вчення також свідчить, що є випадки, коли болю надається перевага перед задоволенням, якщо згодом це призводить до блаженства. Заклики Епікура всіма силами шукати блаженства багатьма були зрозумілі неправильно, проте справжній сенс цих слів полягає в тому, що, позбувшись від болю, людина звільняється від страху перед богами і карою небесною. Із цього філософ виводить, що, не відчуваючи болю, людина більше не потребує задоволення і тим самим досягає найвищого душевного спокою.

Також Епікур був одним із перших в історії хто заявив, що страх людей перед богами викликаний страхом перед явищами природи, виникнення і керування якими приписувалися саме божественному втручанням. Виступаючи проти цих усталених канонів античного світу Епікур заперечував божественне походження світу. На його думку, безліч світів постійно народжуються в результаті тяжіння атомів одне до одного, а проіснувавши певний період, вони знову розпадаються на ті ж самі атоми.

Це цілком узгоджувалося з античною космологією, яка стверджувала походження світу з Хаосу. Проте нововведення Епікура полягало в тому, що цей процес відбувається спонтанно і без втручання будь-яких вищих сил. Так, визначаючи відношення між богами і світом, античний мислитель стверджує, що не світ підпорядковується Богові, а саме Божество підпорядковане механічним законам світобудови і, що не тільки людина, але навіть Боги і своїм буттям, і умовами свого існування зобов'язані атомам та їх механічному рухові.

Такі судження багатьох послідовників Епікура підтовхнуло до думки, що він був «героем, який вперше скинув Богів з п'єдесталу і зневажив релігію» [8, с. 164]. Пафос міркувань Епікура дійсно виглядає дещо атеїстично, але це тільки на перший погляд. Насправді ж філософ прагне звільнити людину не стільки від Богів, скільки від страху та відповідальності перед ними. Тому що «не може вселяти страх той, хто сам не знає страху. Боги не знають страху, тому що вони досконалі» [6, с. 78]. Таким чином, Епікур визнає необхідність існування Богів, проте виключно як втілений ідеал спокою і блаженства, до яких повинна прагнути людина.

Послідовно матеріалістична концепція Епікура особливо виразно виявляється не лише в трактуванні сутності Богів, але і в його характеристиці душі та всього внутрішнього

світу людини. Душа, як і інші речі, складається з матеріальних атомів, які, однак, є більш швидкими та рухливими, ніж усі інші. Проте душа все ж таки не може уникнути розпаду, руйнації, а, отже, і смерті. З розкладанням організму людини розсіюються і атоми її душі. Тому будь-які твердження про нематеріальність душі, її незалежність від організму і безсмертя Епікур називав маренням.

Так античний мислитель впритул підходить до останнього, але найпотужнішого серед усіх страхів людини, а саме страхів перед смертю. Він вирішує цю проблему просто і дещо наївно, піддаючи смерть своєрідній негачії: «Звикай думати, що смерть для нас – ніщо, адже все добре і зле полягає у відчуттях, а смерть є відсутністю усіх почуттів» [див. 3, с. 402]. Позбувшись їх, людина вже не відчуває ні болю, ні задоволення, тому прихід смерті для неї залишається невідчутним. Адже «коли ми є, то смерті ще немає, а коли смерть приходить, то нас вже немає» [див. 3, с. 403].

Тобто, за логікою Епікура, якщо смерть є Ніщо, тоді людині фактично немає чого уникати. Але подібна аргументація не завжди спрацьовує на практиці, оскільки подібний «самообман» не звільняє людину від страху перед смертю, як і від самої смерті. Проте в цьому є безумовно позитивний момент, адже смерть має велике значення для життя, яке, на думку Епікура, не завжди є досконалим, про що свідчать тілесні болі та душевні муки людини. Тому «той, хто бажає продовжити своє життя в нескінченності, той, по суті, бажає увіковічнити свої страждання. Той плакає своєю недосконалістю, замість того щоб долати її» [6, с. 214].

Таким чином, Епікур робить доволі життєстверджуючі висновки стосовно смерті, оскільки переконує, що «більшість людей біжать від смерті як від найбільшого із нещастя, але одночасно жадають її як відпочинку від нещастя життя. А мудрець, не ухиляється від життя і не боїться його, тому що життя йому не заважає і не здається злом» [див. 4, с. 315]. Далі, прямуючи за міркуваннями Епікура, ми напштовхуємося на його тезу про те, що «смертність стає для нас радісною подією» [див. 4, с. 316], оскільки людину вже не буде обтяжувати прагнення до безсмертя.

Звідси і відома позиція філософа про те, що жага безсмертя – найбезглуздіша з усіх людських пристрасей. Адже годі собі уявити, яким нещасним був би індивід, приречений вічно проживати нескінченні хвилини такого остогидлого йому життя. З іншого боку, людина, яка шкодує про короткотривалість свого існування, прирівнюється Епікуром до ненажери, який шкодує про те, що не може з'їсти всю їжу, яка тільки існує в світі. Тому свобода від спраги безсмертя доводить, що щастя людини «визначається не тривалістю її життя, а його якістю» [4, с. 318].

Таким чином безсмертя, на думку філософа, не потрібне для щастя людини, адже для цього достатньо просто зосередитися на реальному земному житті. Так, відстоюючи честь і гідність людини, Епікур виголошував, що сама «природа вчить нас жити вільно і бути щасливими» [див. 1, с. 64], тому безглуздо мучити себе думками про те, що таке смерть і що чекає на нас після неї. Звідси і епікурейський ідеал мудреця, який не боїться смерті, адже завжди стоїть вище за неї. Оскільки пов'язує своє справжнє існування з благами, над якими смерть не владна. А «хто живе серед безсмертних благ, той і сам немає нічого спільного зі смертними» [4, с. 85].

Тому подолання страху смерті, на переконання філософа, гарантує подолання всіх інших людських страхів. Адже «немає нічого страшного в житті для того, хто по-справжньому зрозумів, що немає нічого страшного поза життям» [див. 2, с. 156]. Геніальність Епікура полягає в тому, що він передбачив сучасний погляд на несвідоме, зазначивши, що більшість людей не усвідомлює свого страху перед смертю. Приховуючи його під масками надмірної побожності, успокоїваючої пристрасі накопичення чи сліпому прагненні до почестей та влади. Як і у цьому випадку виступають певними сурогатами безсмертя для людини.

Таким чином, на думку Епікура, шлях до безсмертя той самий, що і для блаженства. І лежить він через безсмертні

блага, через свободу, через гармонію індивіда, яка полягає в поєднанні безтурботності душі і безболісності тіла. Шлях цей несумісний зі спрагою безсмертя, яка витікає зі страху перед смертю. Оскільки життя і смерть це категорії часу, а свобода і блаженство – категорії вічності. Тому подолання спраги безсмертя є однією з умов вічності людини. Цей парадокс добре передає пафос міркувань Епікура про смерть і безсмертя.

Висновок. Загалом ставлення до вчення Епікура завжди було суперечливим: учні і послідовники обстоювали його погляди впродовж шести століть, опоненти піддавали нищівній і не завжди справедливій критиці. Зокрема, Епікуру дорікали за культ насолод, індивідуалізм, егоїзм, заперечення традиційного трактування ключових категорій етики (наприклад, трактування добра як втечі від страждання) та багато іншого.

Але Епікур всього лише намагався дослідити тривожні думки людини щодо трьох основних її страхів: перед природними явищами, перед Богами і перед смертю. На переконання філософа, від них людину може вберегти лише мудрість, яка є найвищою чеснотою і повідомляє людині, що Богів не варто боятися, тому що вони не втручаються ні в перебіг природних процесів, ні в людські долі. Природна необхідність теж не страшна, оскільки людина має свободу волі. А смерть не має до людини ніякого відношення, бо уособлює собою відсутність усіх відчуттів.

Отже, Епікур піднімає надзвичайно важливі проблеми в дослідженні людських страхів, пропонуючи цікаві варіанти їхнього подолання, що залишається актуальним і сьогодні, розкриваючи подальші перспективи у дослідженні людської психології та відкриває нові грані у філософсько-етичному дослідженні одвічного протистояння життя та смерті.

Література

1. Боричевский И.А. Древняя и современная философия науки в ее предельных понятиях. Ч.1. Первоисточники древней философии науки (научные письма Эпикура). М.; Л.: Госиздат, 1925. 123 с.
2. Гончарова Т.В. Эпикур. М.: Молодая гвардия, 1988. 303 с.
3. Диоген Лаэртский. О жизни, учениях и изречениях знаменитых философов. М.: Мысль, 1986. 574 с.
4. Лукреций Кар. О природе вещей. М.: Мир книги, 2010. 336 с.
5. Лютий Т.В. Нігілізм: анатомія Ніщо. К.: Вид. ПАРАПАН, 2002. 296 с.
6. Материалисты Древней Греции / под редакцией М.А. Дынника. М.: Госполитиздат, 1955. 239 с.
7. Набоков В.В. Другие берега. М.: Азбука, 2015. 384 с.
8. Шакир-Заде А.С. Эпикур. М.: Соцэкгиз, 1963. 218 с.

Анотація

Синельнікова М. В. Страх смерті та можливості його подолання у філософії Епікура. – Стаття.

У статті розглядається спроба подолання Епікуром трьох найбільших страхів людини: перед природою, богами та смертю. Констатується, що фізика Епікура, яка була покликана звільнити людину від страху перед природними явищами, тримається на положенні, що з небуття нічого не виникає, а дійсність не зазнає принципових змін і представлена через атоми та порожнечу. Визнаючи випадковий рух атомів, Епікур тим самим закладає основи своєї етики, адже дане твердження уможливило появу людської свободи волі, даючи змогу відкинути ідею панування в людській долі фатуму та ідею приречення всього устрою життя Всесвіту. Завважається, що Епікур був першим, хто поборов страх перед

богами, заперечивши їх вплив на життя людей та природи. Так само і смерть, як переконаний філософ, не має до нас ніякого відношення, адже коли людина існує, смерті ще немає, а коли приходить смерть, тоді вже немає людини. Робиться висновок, про те, що в своїй філософії Епікур стверджує ідеал мудреця-філософа, який не дозволяє надмірно хвилювати свою душу жодними пристрастями, адже володіючи знаннями, він долає будь-які страхи і здатен жити в поміркованості своїх задоволень навіть на тлі перспективи кінця.

Ключові слова: Епікур, гедонізм, еудемонізм, страх смерті, безсмертя.

Аннотация

Синельникова М. В. Страх смерти и возможности его преодоления в философии Эпикура. – Статья.

В статье рассматривается попытка преодоления Эпикуром трех самых больших страхов человека: перед природой, богами и смертью. Констатируется, что физика Эпикура, которая была призвана освободить человека от страха перед природными явлениями, держится на положении, что из небытия ничего не возникает, а действительность не претерпевает принципиальных изменений и представлена через атомы и пустоту. Признавая случайное движение атомов, Эпикур тем самым закладывает основы своей этики, ведь данное утверждение делает возможным появление человеческой свободы воли, позволяя отбросить идею господства в человеческой судьбе рока и идею предопределения всего уклада жизни Вселенной. Отмечается, что Эпикур был первым, кто поборол страх перед богами, отрицая их влияние на жизнь людей и природы. Так же и смерть, как убежден философ, не имеет к нам никакого отношения, ведь когда человек существует, смерти еще нет, а когда приходит смерть, тогда уже нет человека. Делается вывод о том, что в своей философии Эпикур утверждает идеал мудреца-философа, который не позволяет чрезмерно волновать душу никакими страстями, ведь обладая знаниями, он преодолевает любые страхи и способен жить в умеренности своих удовольствий даже на фоне перспективы конца.

Ключевые слова: Эпикур, гедонизм, эвдемонизм, страх смерти, бессмертие.

Summary

Sinelnikova M. V. The fear of death and the possibilities of overcoming it in the philosophy of Epicurus. – Article.

The article examines the attempt to overcome Epicurus's three greatest fears of man: before nature, gods and death. It is stated that the physics of Epicurus, which was called to liberate man from fear of natural phenomena, is held in a position that nothing happens from nothingness, and reality does not undergo fundamental changes and is represented through atoms and emptiness. Recognizing the random motion of atoms, Epicurus thereby lays the foundation of his ethics, since this statement enables the emergence of human freedom of will, allowing the idea of reigning in the human destiny of the fate and the idea of the doom of the entire mode of life of the universe to be rejected. It is noted that Epicurus was the first to overthrow the fear of the gods, denying their influence on the lives of people and nature. Similarly, death, as a persuasive philosopher, has nothing to do with us, because when a person exists, there is still no death, and when death comes, then there is no human being. It is concluded that in his philosophy Epicurus claims the ideal of a wise philosopher, who does not allow excessive excitement of his soul without any passions, because in knowledge, he overcomes any fears and is able to live in the moderation of his pleasures, even against the background of the end.

Key words: Epicurus, hedonism, eudemonism, fear of death, immortality.